

Συνοψίζοντας ένα εκτενέστατο έργο, οι προσδοκίες μου από αυτή τη μικρή προσπάθεια, όταν δηλώνω ότι οι προθέσεις μου είναι αυτό να γίνει πιο κατανοητό για τις συνηθισμένες διανοητικές ικανότητες, μπορεί να φανούν κατά κάποιον τρόπο ασυνήθιστες. Είναι ωστόσο βέβαιο ότι αυτοί που δεν είναι εξοικειωμένοι με τον αφηρημένο συλλογισμό έχουν την τάση να χάνουν τη συνοχή του επιχειρήματος, όταν αυτό αναπτύσσεται μακροσκελώς, ώστε κάθε μέρος να ενδυναμώνεται από όλα τα επιμέρους επιχειρήματα και να προφυλάσσεται από όλες τις ενστάσεις, αλλά και να αποσαφηνίζεται μέσω όλων των απόψεων που έχει στον νου του ο συγγραφέας, ο οποίος εξετάζει επιμελώς το θέμα του. Οι αναγνώστες αυτού του είδους θα κατανοήσουν ευκολότερα τους αρμούς ενός ενιαίου και πιο συνεκτικού συλλογισμού, οι κύριες προτάσεις του οποίου συνδέονται άμεσα μεταξύ τους, διευκρινίζονται μέσω ορισμένων απλών παραδειγμάτων και επικυρώνονται από τα πλέον ισχυρά επιχειρήματα. Τα μέρη του συλλογισμού, ευρισκόμενα σε μεγαλύτερη εγγύτητα, μπορούν να συγκριθούν καλύτερα, ώστε η σύνδεση από τις πρώτες αρχές μέχρι το τελευταίο συμπέρασμα να είναι ευχερέστερα ελέγξιμη.

Το έργο, το οποίο παρουσιάζω εδώ στον αναγνώστη μέσω αυτής της σύνοψης, έχει κατηγορηθεί ως σκοτεινό και δυσνόητο, και τείνω να θεωρήσω ότι τούτο οφείλεται τόσο στην έκταση όσο και στην αφηρημένη μορφή του επιχειρήματος. Εάν, σε κάποιο βαθμό, έχω υπερβεί αυτά τα προσκόμματα, τότε θα έχω πετύχει τον σκοπό μου. Το βιβλίο,

νομίζω, έχει χαρακτήρα μοναδικότητας και καινοτομίας, καθώς διεκδικεί την προσοχή του κοινού, ιδιαίτερα εάν πρόκειται να διαπιστωθεί ότι θα πρέπει να αλλάξουμε εκ θεμελίων το μεγαλύτερο μέρος των επιστημών, όπως φαίνεται να υπαινίσσεται ο συγγραφέας, εφόσον η φιλοσοφία του τύχει αποδοχής. Τέτοια τολμηρά εγχειρήματα πάντοτε προάγουν τον κόσμο των γραμμάτων, αποτινάσσουν τον ζυγό της αυθεντίας, ασκούν τους ανθρώπους στην αυτόνομη σκέψη, προσφέρουν νέα ερεθίσματα, τα οποία οι ευφρείς άνθρωποι μπορούν να αναπτύσσουν περαιτέρω, και από την άλλη πλευρά φωτίζουν ορισμένα σημεία στα οποία, προηγουμένως, κανείς δεν είχε υποψιαστεί ότι θα υπήρχαν δυσκολίες.

Ο συγγραφέας πρέπει να είναι οπλισμένος με υπομονή για κάποιο διάστημα, μέχρι ο πεπαιδευμένος κόσμος να καταστεί κοινός των συναισθημάτων της προσπάθειάς του. Η ατυχία του είναι ότι δεν μπορεί να κάνει έκκληση στους ανθρώπους που είναι ασφαλείς κριτές κάθε ζητήματος της κοινής λογικής και της ευγλωττίας. Θα πρέπει να κριθεί από τη ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ, της οποίας η ετυμολογία είναι περισσότερο ευπρόσβλητη από τη μεροληψία και την προκατάληψη, ειδικά όταν κανείς δεν μπορεί να είναι ορθός κριτής για αυτά τα θέματα, εάν δεν σκέφτεται κατ' επανάληψη πάνω σε αυτά· και αυτή η μειονότητα είναι τέτοια, ώστε τείνει να διαμορφώνει η ίδια τα δικά της συστήματα, τα οποία αποφασίζει να μην τα εγκαταλείψει. Ελπίζω ο συγγραφέας να μου συγχωρήσει την ανάμειξη σε αυτό το θέμα, μιας και ο μόνος μου σκοπός είναι να διευρύνω το κοινό του, απομακρύνοντας ορισμένες δυσκολίες οι οποίες εμποδίζουν την κατανόηση των νοημάτων του.

Επιλέγω ένα μόνον επιχείρημα, το οποίο παρακολουθώ προσεκτικά από την αρχή έως το τέλος. Μόνον αυτό το

ζήτημα φροντίζω να αναπτύξω πλήρως. Τα υπόλοιπα είναι, απλώς, έκτυπα χαρακτηριστικά επιμέρους αποσπασμάτων τα οποία μου φάνηκαν περιεργα και αξιοσημείωτα.

ΣΥΝΟΨΗ

του βιβλίου που δημοσιεύτηκε πρόσφατα με τίτλο
Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, κτλ.

Το βιβλίο αυτό φαίνεται να έχει γραφτεί βάσει του κοινού σχεδίου πολλών έργων, τα οποία υπήρξαν πολύ δημοφιλή τα τελευταία χρόνια στην Αγγλία. Το φιλοσοφικό πνεύμα, το οποίο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα σε ολόκληρη την Ευρώπη τα τελευταία ογδόντα χρόνια, έχει φτάσει σε τέτοια ακμή σε αυτό το βασίλειο όσο σε κανένα άλλο. Οι συγγραφείς μας φαίνεται να έχουν κιόλας εγκαινιάσει ένα νέο είδος φιλοσοφίας, η οποία υπόσχεται την ψυχαγωγία και το όφελος της ανθρωπότητας περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη έχει γνωρίσει ο κόσμος. Οι πιο πολλοί φιλόσοφοι της αρχαιότητας οι οποίοι πραγματεύτηκαν την ανθρώπινη φύση δείχνουν μεγαλύτερη λεπτότητα συναισθημάτων, ορθή ηθική αίσθηση ή μεγαλοσύνη ψυχής παρά βαθύνοια ως προς τον συλλογισμό και τον αναστοχασμό. Αρκούνται να προβάλλουν έντονα την κοινή αίσθηση και να την παρουσιάζουν με τις καλύτερες σκέψεις και εκφράσεις, χωρίς να ακολουθούν μια σταθερή αλυσίδα προτάσεων και χωρίς να δίνουν στις διάφορες αλήθειες τη μορφή της κανονικής επιστήμης. Αλλά, τουλάχιστον, αξίζει να ελέγξει κανείς εάν η επιστήμη του ανθρώπου δεν επιδέχεται την ίδια ακρίβεια για την οποία αποδεδειγμένως διακρίνονται τα διάφορα είδη φυσικής φιλοσοφίας. Μοιάζει καθ' όλα εύλογο στον κόσμο να φαντάζεται ότι αυτή μπορεί να προσεγγίσει τον μέγιστο βαθμό

ακρίβειας. Εάν, εξετάζοντας διάφορα φαινόμενα, ανακαλύψουμε ότι αυτά ανάγονται σε μία κοινή αρχή και αναζητήσουμε αυτή την αρχή μέσα σε μία άλλη, θα φτάσουμε στο τέλος σε εκείνες τις λίγες αρχές, από τις οποίες εξαρτώνται όλες οι υπόλοιπες. Και μολονότι ποτέ δεν μπορούμε να φτάσουμε στις έσχατες αρχές, είναι ικανοποιητικό να προχωρήσουμε μέχρι εκεί που οι ικανότητές μας θα μας επιτρέψουν.

Αυτός φαίνεται να είναι ο σκοπός όλων των νεότερων φιλοσόφων μας και, ανάμεσα σε άλλους, του συγγραφέα. Προτείνει την ανατομία της ανθρώπινης φύσης, με έναν τρόπο που στηρίζεται σε κανόνες, και υπόσχεται να μη συναγάγει κανένα συμπέρασμα παρά μόνον όταν νομιμοποιείται από την εμπειρία. Αναφέρεται στη διάτυπωση υποθέσεων με περιφρόνηση και αφήνει να εννοηθεί ότι ορισμένοι συμπατριώτες μας, οι οποίοι τις απομάκρυναν από την ηθική φιλοσοφία, έχουν προσφέρει ακόμα πιο σημαντική υπηρεσία στον κόσμο από αυτήν που προσέφερε ο λόρδος Μπέικον, τον οποίο ο συγγραφέας θεωρεί ως τον πατέρα της πειραματικής φυσικής. Αναφέρει, με την ευκαιρία, τον κ. Λοκ, τον λόρδο Σάφτσμπουρν, τον δρ. Μάντεβιλ, τον κ. Χάτσεσον, τον δρ. Μπάτλερ, οι οποίοι, αν και διαφέρουν μεταξύ τους σε πολλά σημεία, φαίνεται να συμφωνούν όλοι ως προς τη θεμελίωση των εμπεριστατωμένων ερευνών τους για την ανθρώπινη φύση εξ ολοκλήρου πάνω στην εμπειρία.

Εκτός από την ικανοποίηση ότι εξοικειωνόμαστε με ό,τι μας αφορά περισσότερο, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί με ασφάλεια ότι όλες σχεδόν οι επιστήμες

υπάγονται στην επιστήμη της ανθρώπινης φύσης και εξαρτώνται από αυτήν. Ο μόνος σκοπός της λογικής είναι να εξηγήει τις αρχές και τις λειτουργίες της συλλογιστικής ικανότητάς μας και τη φύση των ιδεών μας· η ηθική και η κριτική εξετάζουν τα γούστα και τα συναισθήματά μας· και η πολιτική μελετά τους ανθρώπους, καθώς αυτοί ενώνονται σε κοινωνία και εξαρτώνται ο ένας από τον άλλον. Η εν λόγω πραγματεία της ανθρώπινης φύσης φαίνεται να σκοπεύει σε ένα σύστημα των επιστημών. Ο συγγραφέας ολοκληρώνει τα σχετικά με τη λογική και εντάσσει τη θεμελίωση των άλλων επιστημών στην έρευνα των παθών.

Ο διάσημος κ. Λάιμπνιτς έχει παρατηρήσει το εξής ελάττωμα στα συνήθη συστήματα λογικής: είναι εξαιρετικά εκτενή, όταν εξηγούν τις λειτουργίες της νόησης κατά τον σχηματισμό των αποδείξεων, αλλά είναι και πολύ συνοπτικά, όταν πραγματεύονται τις πιθανότητες και τους άλλους γνώμονες από τους οποίους εξαρτάται εξ ολοκλήρου η ζωή και η πράξη· οι γνώμονες αυτοί είναι οι οδηγοί μας ακόμα και στις περισσότερες φιλοσοφικές θεωρήσεις. Στην εν λόγω επίκριση περιλαμβάνει το Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση, την Αναζήτηση της αλήθειας, καθώς και την Τέχνη του σκέπτεσθαι. Ο συγγραφέας της Πραγματείας για την ανθρώπινη φύση φαίνεται ότι έχει αντίληψη του μειονεκτήματος αυτών των φιλοσόφων και επιδιώκει, όσο μπορεί, να το διορθώσει. Καθώς το βιβλίο του περιέχει πολλές νέες και αξιοσημείωτες θεωρήσεις, θα ήταν αδύνατο να τις εκθέσουμε στον αναγνώστη με πληρότητα και ακρίβεια. Θα περιοριστούμε, λοιπόν, στον

τρόπο με τον οποίο εξηγεί τους συλλογισμούς μας από την αιτία στο αποτέλεσμα, και αν η εξήγηση αυτή γίνει κατανοητή από τον αναγνώστη, τότε μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως υπόδειγμα του συνόλου.

Ο συγγραφέας μας αρχίζει με δύο ορισμούς: Ονομάζει αντίληψη οτιδήποτε μπορεί να παρουσιάζεται στον νου, είτε χρησιμοποιούμε τις αισθήσεις μας, είτε ενεργοποιείται από τα πάθη, είτε ασκούμε τη σκέψη και τον αναστοχασμό. Διαιρεί τις αντιλήψεις μας σε δύο είδη, δηλαδή σε εντυπώσεις και ιδέες. Όταν αισθανόμαστε ένα πάθος ή συγκίνηση οποιουδήποτε είδους ή όταν σχηματίζουμε τα είδωλα των εξωτερικών αντικειμένων τα οποία μεταβιβάζονται μέσω των αισθήσεών μας, την αντίληψη του νου την ονομάζει εντύπωση, λέξη την οποία χρησιμοποιεί με νέα σημασία. Όταν αναστοχάζομαστε πάνω σε ένα πάθος ή σε ένα αντικείμενο το οποίο δεν είναι παρόν, η αντίληψη αυτή είναι μια ιδέα. Οι εντυπώσεις, επομένως, είναι οι ζωντανές και έντονες αντιλήψεις: οι ιδέες είναι [αντιλήψεις] πιο αμυδρές και αδύναμες. Η διάκριση αυτή είναι τόσο εναργής όσο και η διάκριση ανάμεσα στην αίσθηση και στη σκέψη.

Η πρώτη πρόταση την οποία αναπτύσσει είναι ότι όλες οι ιδέες μας, ή οι αδύναμες αντιλήψεις, προέρχονται από τις εντυπώσεις ή τις έντονες αντιλήψεις μας και ότι δεν μπορούμε ποτέ να σκεφτόμαστε κάποιο πράγμα το οποίο να μην έχουμε δει εμείς οι ίδιοι ή να μην έχει γίνει αισθητό στον δικό μας νου. Η πρόταση αυτή φαίνεται να είναι ισοδύναμη με αυτό που πήρε τόσο κόπο στον κ. Λοκ να εδραιώσει, δηλαδή ότι δεν υπάρχουν έμφυτες ιδέες. Θα πρέπει απλώς να παρατη-

ρήσουμε ως ανακρίβεια του διάσημου φιλοσόφου ότι συμπεριλαμβάνει όλες τις αντιλήψεις στον όρο ιδέα, και ότι με αυτή τη σημασία είναι ψευδές ότι δεν έχουμε έμφυτες ιδέες. Πράγματι, είναι σαφές ότι οι έντονες αντιλήψεις, δηλαδή οι εντυπώσεις, είναι έμφυτες και ότι το φυσικό πάθημα, η αγάπη για την αρετή, η μηθικακία, καθώς και όλα τα άλλα πάθη προέρχονται άμεσα από τη φύση. Είμαι πεπεισμένος ότι, όποιος και αν έθετε το ζήτημα από αυτήν την οπτική, θα μπορούσε εύκολα να συμφιλιώσει όλα τα μέρη. Ο πατέρας Μαλμπράνς θα είχε δυσκολία να υποδείξει οποιαδήποτε σκέψη του νου η οποία να μην αναπαριστά κάτι που προηγουμένως δεν είχε αισθανθεί, είτε εσωτερικά είτε μέσω των εξωτερικών αισθήσεων, και θα έπρεπε να αναγνωρίσει ότι, αν και μπορούμε να συνθέσουμε, να αναμειγνύουμε, να αυξάνουμε και να μειώνουμε τις ιδέες μας, όλες παράγονται από αυτές τις πηγές. Ο κ. Λοκ, από την άλλη πλευρά, θα αναγνώριζε εύκολα ότι όλα τα πάθη μας είναι είδος φυσικού ενστίκτου, το οποίο δεν παράγεται παρά από την πρωταρχική σύσταση του ανθρώπινου νου.

Ο συγγραφέας μας θεωρεί ότι ικανά την επίκριση όλων των διχοστασιών σχετικά με τις ιδέες, καμία ανακάλυψη δεν θα μπορούσε να έχει ευτυχήσει περισσότερο από την εξής: ότι οι εντυπώσεις προηγούνται πάντοτε των ιδεών και ότι κάθε ιδέα που προσφέρεται στη φαντασία πρωτοεμφανίζεται ως αντίστοιχη εντύπωση. Όλες οι αντιλήψεις του τελευταίου είδους είναι τόσο σαφείς και εναργείς, ώστε να μην επιδέχονται αμφισβήτηση βέβαια αρκετές από τις ιδέες μας είναι

τόσο δυσνόητες, ώστε είναι σχεδόν αδύνατο, ακόμα και για τον νου ο οποίος τις σχηματίζει, να καθορίσει επακριβώς τη φύση και τη σύστασή τους». Συνεπώς, κάθε φορά που μια ιδέα είναι αμφίσημη, πάντοτε ο συγγραφέας καταφεύγει στην εντύπωση η οποία πρέπει να την καθιστά σαφή και ακριβή. Και όταν υποψιάζεται ότι ένας φιλοσοφικός όρος δεν έχει καμία ιδέα προσαρτημένη σε αυτόν, κάτι που είναι σύνηθες, πάντα αναρωτιέται: Από ποια εντύπωση προέρχεται η υποτιθέμενη ιδέα; Στην περίπτωση που δεν μπορεί να παραχθεί καμία εντύπωση, τότε συμπεραίνει ότι ο όρος στερείται κάθε νοήματος. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο εξετάζει τις ιδέες μας της υπόστασης και της ουσίας· και θα ήταν ευχής έργο, αν αυτή η αυστηρή μέθοδος είχε ευρύτερη εφαρμογή σε όλες τις φιλοσοφικές συζητήσεις.

Είναι σαφές ότι κάθε συλλογισμός που αφορά γεγονός της πραγματικότητας θεμελιώνεται στη σχέση αιτίας και αποτελέσματος και ότι δεν μπορούμε ποτέ να συναγάγουμε την ύπαρξη ενός αντικειμένου από ένα άλλο, εκτός κι αν αυτά συνδέονται μεταξύ τους, είτε έμμεσα είτε άμεσα. Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, τους συλλογισμούς αυτούς, θα πρέπει να γνωρίζουμε πλήρως την ιδέα της αιτίας και, προκειμένου να γίνει αυτό, θα πρέπει να κοιτάξουμε γύρω μας, για να βρούμε κάτι που θα είναι αιτία του άλλου.

Ιδού μία σφαίρα μπιλιάρδου που βρίσκεται πάνω στο τραπέζι, καθώς και μία άλλη που κινείται με ταχύτητα προς την πρώτη. Οι σφαίρες συγκρούονται και αυτή που προηγουμένως ήταν ακίνητη τώρα αποκτά

κίνηση. Αυτό είναι το πλέον τέλειο παράδειγμα της σχέσης αιτίας και αποτελέσματος από όσα γνωρίζουμε, είτε διά της αισθήσεως είτε διά του αναστοχασμού. Ας το εξετάσουμε λοιπόν. Είναι σαφές ότι οι δύο σφαίρες ήρθαν σε μεταξύ τους επαφή πριν να μεταδοθεί η κίνηση και ότι δεν μεσολάβησε διακοπή μεταξύ της κρούσης και της κίνησης. Επομένως, η συνάφεια στον χρόνο και στον χώρο είναι προαπαιτούμενη συνθήκη για τη λειτουργία όλων των αιτιών. Είναι σαφές, επίσης, ότι η κίνηση που ήταν η αιτία προηγείται της κίνησης που ήταν το αποτέλεσμα. Συνεπώς, η προτεραιότητα στον χρόνο είναι μία ακόμη προαπαιτούμενη συνθήκη σε κάθε αιτία. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Ας δοκιμάσουμε, σε όμοια περίπτωση, με άλλες σφαίρες του ίδιου είδους· πάντα θα βρίσκουμε ότι η ώθηση της μίας προκαλεί την κίνηση της άλλης. Άρα εδώ υπάρχει μία τρίτη συνθήκη, δηλαδή αυτή της σταθερής σύζευξης ανάμεσα στην αιτία και το αποτέλεσμα. Κάθε αντικείμενο όμοιο με την αιτία παράγει πάντα ένα αντικείμενο όμοιο με το αποτέλεσμα. Δεν μπορώ να ανακαλύψω τίποτε άλλο σε αυτή την αιτία εκτός από αυτές τις τρεις συνθήκες: τη συνάφεια, την προτεραιότητα και τη σταθερή σύζευξη. Η πρώτη σφαίρα βρίσκεται σε κίνηση, αγγίζει τη δεύτερη και, αμέσως, η δεύτερη τίθεται σε κίνηση. Όταν δοκιμάζω το πείραμα με τις ίδιες σφαίρες ή με παρόμοιες, στις ίδιες ή σε παρόμοιες περιστάσεις, ανακαλύπτω ότι, μετά την κίνηση και την επαφή της πρώτης σφαίρας, πάντα ακολουθεί η κίνηση της άλλης σφαίρας. Σε όποιο σχήμα και αν εντάξω αυτό το ζήτημα, με όποιο τρόπο κι αν

το εξετάσω, δεν μπορώ να ανακαλύψω τίποτα περισσότερο.

Το ίδιο ισχύει όταν η αιτία και το αποτέλεσμα είναι παρόντα στις αισθήσεις. Ας δούμε τώρα τι είναι αυτό πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η συναγωγή μας, όταν συμπεραίνουμε από το ένα ότι έχει υπάρξει ή ότι θα υπάρξει το άλλο. Υποθέτω ότι βλέπω μία σφαίρα κινούμενη κατά μήκος μίας ευθείας γραμμής προς την κατεύθυνση μίας άλλης· άμεσα συμπεραίνω ότι αυτές θα συγκρουστούν και ότι η δεύτερη θα τεθεί σε κίνηση. Αυτή είναι η συναγωγή του αποτελέσματος από την αιτία, καθώς και η φύση όλων των συλλογισμών μας στην πορεία της ζωής. Πάνω σε αυτήν θεμελιώνονται όλες οι πεποιθήσεις μας στην ιστορία και από αυτήν παράγεται όλη η φιλοσοφία, εξαιρουμένης της γεωμετρίας και της αριθμητικής. Εάν μπορούσαμε να εξηγήσουμε τη συναγωγή από την κρούση των δύο σφαιρών, τότε θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε τη λειτουργία του νου σε όλες τις περιπτώσεις.

Ένας άνθρωπος, όπως ο Αδάμ, δημιουργημένος με πλήρη διανοητική ρώμη, χωρίς εμπειρία, ποτέ δεν θα ήταν ικανός να συναγάγει την κίνηση της δεύτερης σφαίρας από την κίνηση και την ώθηση της πρώτης. Δεν υπάρχει κάτι το οποίο βλέπει ο λόγος στην αιτία και το οποίο μας κάνει να συνάγουμε το αποτέλεσμα. Μια συναγωγή αυτού του είδους, εάν ήταν δυνατή, θα ισοδυναμούσε με απόδειξη, καθώς θα θεμελιωνόταν απλώς και μόνο πάνω στη σύγκριση των ιδεών. Αλλά καμία συναγωγή από την αιτία στο αποτέλεσμα δεν ισοδυναμεί με απόδειξη. Σχετικά με αυτό υπάρχει η

εξής διά τεκμηρίων απόδειξη: ο νους έχει πάντα τη δυνατότητα να συλλαμβάνει ένα αποτέλεσμα ως ακόλουθο μιας αιτίας και, πράγματι, κάθε συμβάν είναι ακόλουθο κάποιου άλλου. Οτιδήποτε συλλαμβάνουμε είναι δυνατό, τουλάχιστον με τη μεταφυσική σημασία· ήταν όμως έχουμε μια οποιαδήποτε απόδειξη, τότε το ενάντιο είναι αδύνατο και συνεπάγεται αντίφαση. Άρα, δεν υπάρχει απόδειξη για οποιαδήποτε σύζευξη αιτίας και αποτελέσματος. Και αυτή είναι μία αρχή η οποία είναι γενικώς αποδεκτή από τους φιλοσόφους.

Θα ήταν λοιπόν αναγκαίο για τον Αδάμ, εκτός κι αν ήταν εμπνευσμένος, να είχε εμπειρία του αποτελέσματος το οποίο ακολούθησε μετά την ώθηση των δύο σφαιρών. Θα έπρεπε να είχε δει σε διάφορες περιπτώσεις ότι, όταν η μία σφαίρα προσκρούει πάνω στην άλλη, η δεύτερη πάντα αποκτά κίνηση. Εάν είχε δει έναν ικανό αριθμό περιπτώσεων αυτού του είδους, κάθε φορά που θα έβλεπε τη μία σφαίρα να κινείται προς την άλλη, τότε θα έβγαζε το συμπέρασμα πάντοτε χωρίς δισταγμό ότι η δεύτερη θα αποκτήσει κίνηση. Η νόησή του θα προέβλεπε το αίσθημα της όρασής του και θα σχημάτιζε ένα συμπέρασμα σύμφωνο με την εμπειρία του παρελθόντος.

Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι όλοι οι συλλογισμοί οι οποίοι αφορούν αιτία και αποτέλεσμα θεμελιώνονται στην εμπειρία και ότι όλοι οι συλλογισμοί από την εμπειρία θεμελιώνονται στην υπόθεση ότι η πορεία της φύσης θα συνεχίσει ομοιόμορφα η ίδια. Συμπεραίνουμε ότι όμοιες αιτίες, σε όμοιες περιστάσεις, θα παράγουν πάντα όμοια αποτελέσματα. Τώρα, ίσως αξίζει

τον κόπο να εξετάσουμε τι μας καθορίζει να σχηματίσουμε ένα συμπέρασμα για μια άπειρη ακολουθία.

Είναι φανερό ότι ο Αδάμ, παρ' όλη την επιστήμη του, δεν θα ήταν ποτέ ικανός να αποδείξει ότι η πορεία της φύσης πρέπει να συνεχίζει ομοιόμορφα η ίδια και ότι το μέλλον πρέπει να συμμορφώνεται με το παρελθόν. Ό,τι είναι δυνατό, ποτέ δεν μπορεί να αποδειχτεί ότι είναι ψευδές. Είναι δυνατόν η πορεία της φύσης να αλλάξει, εφόσον εμείς μπορούμε να συλλάβουμε μια τέτοια αλλαγή. Ή, μάλλον, θα προχωρήσω περισσότερο και θα ισχυριστώ ότι ο Αδάμ δεν θα μπορούσε ούτε να αποδείξει διά τεκμηρίων, με πιθανά επιχειρήματα, ότι το μέλλον πρέπει να συμμορφώνεται με το παρελθόν. Όλα τα πιθανά επιχειρήματα οικοδομούνται με βάση την προϋπόθεση ότι ισχύει η συμμόρφωση του μέλλοντος με το παρελθόν και, άρα, τα πιθανά επιχειρήματα δεν μπορούν να αποδείξουν διά τεκμηρίων την εν λόγω υπόθεση. Η συμμόρφωση αυτή συνιστά ένα γεγονός της πραγματικότητας και, αν πρέπει να αποδειχτεί διά τεκμηρίων, αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά μόνον από την εμπειρία. Αλλά η εμπειρία μας για το παρελθόν δεν μπορεί να αποτελέσει τεκμήριο για το μέλλον, παρά μόνο επί τη βάση της υπόθεσης ότι υπάρχει η μεταξύ τους ομοιότητα. Αυτό λοιπόν είναι το ζήτημα το οποίο δεν επιδέχεται καμία απόδειξη διά τεκμηρίων και το οποίο το θεωρούμε δεδομένο χωρίς κανένα τεκμήριο.

Μόνον η ΕΞΙΣ μάς καθορίζει να υποθέσουμε ότι το μέλλον συμμορφώνεται με το παρελθόν. Όταν βλέπω μια σφαίρα μπιλιάρδου να κινείται προς μία άλλη σφαίρα, ο νους μου αμέσως μεταφέρεται στο σύνθησε

αποτέλεσμα διά της έξεως και προβλέπει το οπτικό αίσθημα συλλαμβάνοντας τη δεύτερη σφαίρα σε κίνηση. Δεν υπάρχει τίποτε στα δύο αυτά αντικείμενα, αν τα εξετάσω αφηρημένα και ανεξάρτητα από την εμπειρία, η οποία με οδηγεί να σχηματίσω ένα τέτοιο συμπέρασμα. Ακόμα κι αν είχα την εμπειρία αρκετών κατ' επανάληψιν αποτελεσμάτων αυτού του είδους, δεν θα υπήρχε κανένα επιχειρήμα το οποίο να με καθορίσει να υποθέσω ότι το αποτέλεσμα θα συμμορφωθεί με την εμπειρία του παρελθόντος. Οι δυνάμεις εξαιτίας των οποίων τα σώματα ενεργούν είναι τελείως άγνωστες. Εμείς αντιλαμβανόμαστε μόνον τις αισθητές ποιότητες τους. Εξάλλου, ποιο λόγο έχουμε για να θεωρήσουμε ότι οι ίδιες δυνάμεις θα συζευγνούνται πάντοτε με τις ίδιες αισθητές ποιότητες;

Επομένως, ο οδηγός της ζωής δεν είναι ο λόγος αλλά η έξις. Μόνον αυτή, σε όλες τις περιπτώσεις, καθορίζει τον νου να υποθέσει ότι το μέλλον συμμορφώνεται με το παρελθόν. Όσο απλό κι αν φαίνεται αυτό το βήμα, ο λόγος δεν θα μπορούσε να το κάνει στον αιώνα τον άπαντα.

Πρόκειται για περίεργη ανακάλυψη, αλλά θα μας οδηγήσει σε άλλες που είναι ακόμα πιο περίεργες. Όταν βλέπω μία σφαίρα μπιλιάρδου να κινείται προς μία άλλη, ο νους μου μεταφέρεται άμεσα διά της έξεως στο σύνθησε αποτέλεσμα και προβλέπει το οπτικό μου αίσθημα συλλαμβάνοντας τη δεύτερη σφαίρα σε κίνηση. Αλλά αυτό είναι όλο; Δεν κάνω τίποτε άλλο από το να ΣΥΛΛΑΜΒΑΝΩ την κίνηση της δεύτερης σφαίρας; Όχι, βέβαια. Επίσης, ΠΙΣΤΕΥΩ ότι αυτή θα μετακινή-

θεί. Τι είναι λοιπόν αυτή η πεποιθήση και ποια η διαφορά της από την απλή σύλληψη κάποιου πράγματος; Αυτό είναι ένα νέο ερώτημα, που δεν το έχουν σκεφτεί οι φιλόσοφοι.

Όταν μία απόδειξη με πείθει για μία πρόταση, δεν με κάνει απλώς να συλλαμβάνω την πρόταση, αλλά και να έχω επίγνωση ότι είναι αδύνατο να συλλάβω στιδήποτε ενάντιό της. Αυτό που είναι αποδεικτικώς ψευδές, συνεπάγεται αντίφαση, και αυτό που συνεπάγεται αντίφαση, δεν μπορεί να συλληφθεί. Σε ό,τι αφορά, όμως, ένα γεγονός της πραγματικότητας, όσο ισχυρή κι αν είναι η απόδειξη διά τεκμηρίων από την εμπειρία, πάντα μπορώ να συλλαμβάνω το ενάντιο, μολονότι δεν μπορώ πάντα να το πιστεύω. Επομένως, η πεποιθήση σημειώνει τη διαφορά μεταξύ της σύλληψης για την οποία δίνουμε τη συγκατάθεσή μας και της σύλληψης για την οποία δεν τη δίνουμε.

Για την εξήγηση αυτού του πράγματος υπάρχουν δύο μόνον υποθέσεις. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η πεποιθήση ενώνει μία νέα ιδέα με ιδέες τις οποίες συλλαμβάνουμε χωρίς να συμφωνούμε με αυτές. Όμως, η υπόθεση αυτή είναι ψευδής. Πρώτον, διότι δεν μπορεί να παραχθεί καμία τέτοια ιδέα. Όταν συλλαμβάνουμε απλώς ένα αντικείμενο, το συλλαμβάνουμε με όλα τα μέρη του. Το συλλαμβάνουμε όπως θα μπορούσε να υπάρχει, αν και δεν πιστεύουμε ότι υπάρχει. Εάν το πιστεύαμε δεν θα ανακαλύπταμε καμία καινούργια ποιότητα. Μπορούμε να σχεδιάσουμε ολόκληρο το αντικείμενο στη φαντασία χωρίς να πιστεύουμε σε αυτό. Μπορούμε να το φέρουμε, κατά κάποιον τρόπο, μπρο-

στά στα μάτια μας σε κάθε περίπτωση του χρόνου και του χώρου. Συλλαμβάνουμε το αντικείμενο καθεαυτό όπως θα μπορούσε να υπάρχει και δεν κάνουμε τίποτα περισσότερο, όταν πιστεύουμε σε αυτό.

Δεύτερον, ο νους έχει την ικανότητα να ενώνει από κοινού όλες τις ιδέες οι οποίες δεν συνεπάγονται αντίφαση και, επομένως, εάν η πεποιθήση συνίστατο σε μία ιδέα την οποία εμείς θα προσθέταμε στην απλή σύλληψη, τότε, προσθέτοντας την ιδέα στη σύλληψη, αυτό που θα έκανε τον άνθρωπο να πιστεύει σε κάτι το οποίο μπορεί να συλλάβει θα ήταν η δύναμή του.

Εφόσον, λοιπόν, η πεποιθήση περιλαμβάνει τη σύλληψη, εντούτοις είναι κάτι παραπάνω από αυτό, και εφόσον δεν προσθέτει μία νέα ιδέα στη σύλληψη, τότε συνεπάγεται ότι πρόκειται για έναν διαφορετικό ΤΡΟΠΟ σύλληψης του αντικειμένου· κάτι το οποίο είναι διακριτό στην αίσθηση και δεν εξαρτάται από τη βούλησή μας, όπως γίνεται με όλες τις ιδέες μας. Ο νους μου τρέχει εξαιτίας της έξω από το ορατό αντικείμενο, τη σφαίρα που κινείται προς μία άλλη, στο σύνθητες αποτέλεσμα, την κίνηση της δεύτερης σφαίρας. Δεν συλλαμβάνει μόνο αυτή την κίνηση, αλλά αισθάνεται κατά τη σύλληψή της κάτι διαφορετικό από μια απλή ονειροπόληση της φαντασίας. Η παρουσία του ορατού αντικειμένου και η σταθερή σύζευξη αυτού του επιμέρους αποτελέσματος κάνουν την ιδέα να διαφέρει κατά το αισθάνεσθαι από τις χαλαρές ιδέες οι οποίες έρχονται στον νου χωρίς καμία εισαγωγή. Το συμπέρασμα αυτό φαίνεται να μας εκπλήσσει λιγάκι, αλλά οδηγούμαστε σε αυτό διαμέσου μίας αλυσίδας προτάσεων, οι

οποίες δεν επιδέχονται καμία αμφιβολία. Για να διευκολύνω τη μνήμη του αναγνώστη, θα επαναλάβω εν συντομία τα εξής: Κανένα γεγονός της πραγματικότητας δεν αποδεικνύεται διά τεκμηρίων παρά μόνο από την αιτία ή το αποτέλεσμα του. Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε ότι κάτι συνιστά αιτία κάποιου άλλου παρά μόνο από την εμπειρία. Δεν μπορούμε να δώσουμε κανέναν λόγο για την επέκταση της εμπειρίας μας του παρελθόντος στο μέλλον, αλλά καθοριζόμαστε καθ' ολοκληρίαν από την έξι, όταν συλλαμβάνουμε ένα αποτέλεσμα ως ακόλουθο της συνήθους αιτίας του. Όμως, δεν συλλαμβάνουμε μόνο ότι το αποτέλεσμα ακολουθεί, αλλά επιπλέον πιστεύουμε ότι θα ακολουθήσει. Η εν λόγω πεποίθηση δεν ενώνει καμία ιδέα στη σύλληψη. Αλλάζει μόνο τον τρόπο σύλληψης και διαφοροποιεί την αίσθηση ή το συναίσθημα. Επομένως, η πεποίθηση για όλα τα γεγονότα της πραγματικότητας προέρχεται απλώς από την έξι και συνιστά μία ιδέα που συλλαμβάνεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο.

Ο συγγραφέας μας προχωρεί στην εξήγηση του τρόπου ή της αίσθησης η οποία καθιστά την πεποίθηση διαφορετική από μια χαλαρή σύλληψη. Φαίνεται να συνειδητοποιεί ότι είναι αδύνατο να περιγράψει με λέξεις αυτό το αίσθημα, το οποίο όλοι πρέπει να συνειδητοποιούν από στήθους. Μερικές φορές το ονομάζει πιο δυνατή σύλληψη, άλλοτε πιο ζωνρή, πιο ζωντανή, πιο στέρεη ή πιο έντονη σύλληψη. Πράγματι, όποιο όνομα κι αν δώσουμε στο αίσθημα το οποίο συνιστά την πεποίθηση, σύμφωνα με τον συγγραφέα μας, είναι φανερό ότι το αίσθημα αυτό έχει ισχυρότερο αποτέλεσμα πάνω

στον νου από ό,τι ένα πλάσμα της φαντασίας ή μια απλή σύλληψη. Για να το αποδείξει χρησιμοποιεί ως τεκμήριο την επίδραση αυτού του αισθήματος πάνω στα πάθη και στη φαντασία, τα οποία κινητοποιούνται μόνο από την αλήθεια ή από ό,τι εκλαμβάνεται ως αλήθεια. Η ποίηση, παρ' όλη την τέχνη της, ποτέ δεν μπορεί να προκαλέσει ένα πάθος όπως αυτό της πραγματικής ζωής. Δεν επιτυγχάνει την αυθεντική σύλληψη των αντικειμένων της και αυτά δεν γίνονται ποτέ αισθητά με τον τρόπο που επιβάλλουν η πεποίθηση ή η γνώμη μας.

Ο συγγραφέας μας, θεωρώντας ότι έχει αποδείξει διά τεκμηρίων επαρκώς ότι οι ιδέες στις οποίες δίνουμε τη συγκατάθεσή μας διαφέρουν ως προς τον τρόπο της αίσθησής τους από τις άλλες ιδέες και ότι το αίσθημα αυτό είναι πιο στέρεο και πιο ζωντανό από τη συνήθη σύλληψή μας, στο επόμενο μέρος επιδιώκει να εξηγήσει την αιτία αυτού του ζωντανού αισθήματος με βάση την αναλογία του με άλλα ενεργήματα του νου. Ο συλλογισμός του μοιάζει περίεργος, αλλά δεν μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητός ή τουλάχιστον να φανεί πιθανός στον αναγνώστη, αν δεν διατυπωθεί λεπτομερώς, πράγμα που θα υπερέβαινε τα όρια που ο ίδιος έχω θέσει εδώ.

Επίσης, έχω παραλείψει ορισμένα επιχειρήματα, τα οποία ο συγγραφέας επιστρατεύει για να αποδείξει διά τεκμηρίων ότι η πεποίθηση συνίσταται απλώς σε ένα ιδιαίτερο αίσθημα ή συναίσθημα. Θα αναφέρω μόνον ένα από αυτά. Η εμπειρία μας του παρελθόντος δεν είναι πάντα ομοιόμορφη. Μία αιτία άλλοτε ακολουθείται από το ένα αποτέλεσμα άλλοτε από το άλλο. Σε

κάθε περίπτωση, εμείς πιστεύουμε πάντα ότι θα υπάρξει αυτή που είναι η πιο συνηθισμένη. Βλέπω μία σφαίρα μπυλιάρδου να κινείται προς μία άλλη. Δεν μπορώ να διακρίνω εάν κινείται πάνω στον άξονά της ή εάν χτυπήθηκε έτσι ώστε να περάσει ξυστά πάνω από το τραπέζι. Στην πρώτη περίπτωση, γνωρίζω ότι δεν θα σταματήσει να κινείται μετά την κρούση. Στη δεύτερη περίπτωση, ίσως να σταματήσει. Η πρώτη είναι η πλέον συνηθισμένη και, άρα, δίνω την εξήγησή μου με αυτό το αποτέλεσμα. Ωστόσο, επίσης συλλαμβάνω το άλλο αποτέλεσμα, και το συλλαμβάνω ως δυνατό και ως συνδεδεμένο με την αιτία. Εάν η πρώτη σύλληψη δεν διέφερε στην αίσθηση ή το συναίσθημα από τη δεύτερη σύλληψη, τότε δεν θα υπήρχε καμία διαφορά μεταξύ τους.

Με όλο αυτό τον συλλογισμό έχουμε περιοριστεί στη σχέση αιτίας και αποτελέσματος, όπως αυτή ανακαλύπτεται στις κινήσεις και στις λειτουργίες της ύλης. Ο ίδιος συλλογισμός όμως επεκτείνεται και στις λειτουργίες του νου. Εάν υποθέσουμε ότι η επίδραση της βούλησης κινεί το σώμα μας ή κατευθύνει τη σκέψη μας, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε με ασφάλεια ότι ποτέ δεν θα μπορούσαμε να προβλέψουμε ποιο θα είναι το αποτέλεσμα χωρίς εμπειρία, απλώς και μόνο επειδή εξετάζουμε την αιτία. Αλλά ακόμα και μετά την εμπειρία των αποτελεσμάτων, αυτό που μας καθορίζει να κάνουμε την εμπειρία κριτήριο για τις μελλοντικές κρίσεις μας είναι μόνο η έξις μας, και όχι ο λόγος. Όταν παρουσιάζεται μία αιτία, ο νους, κατά το έθος, μεταβαίνει αμέσως από τη σύλληψη στην πεποίθηση του

συνήθους αποτελέσματος. Η πεποίθηση αυτή είναι κάτι διαφορετικό από τη σύλληψη. Ωστόσο, δεν συνδέει κάποια νέα ιδέα στη σύλληψη, απλώς την κάνει να γίνει διαφορετικά αισθητή και την καθιστά πιο δυνατή και πιο ζωντανή.

Έχοντας ολοκληρώσει αυτό το ουσιαστικό σημείο σχετικά με τη φύση της συναγωγής από την αιτία στο αποτέλεσμα, ο συγγραφέας μας επιστρέφει στην κερτηρία της σκέψης του και εξετάζει εκ νέου την ιδέα αυτής της σχέσης. Μελετώντας την κίνηση που μεταδίδεται από τη μία σφαίρα στην άλλη, δεν μπορέσαμε να βρούμε κάτι άλλο εκτός από τη συνάφεια, την προτεραιότητα της αιτίας και τη σταθερή σύζευξη. Παράλληλα με αυτά τα χαρακτηριστικά, όμως, συνήθως υποτίθεται ότι υπάρχει αναγκαία σύνδεση μεταξύ της αιτίας και του αποτελέσματος και ότι η αιτία κατέχει κάτι, το οποίο εμείς αποκαλούμε δύναμη ή ισχύ ή ενέργεια. Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: Ποια ιδέα προσαρτάται σε αυτούς τους όρους; Εάν κάθε ιδέα ή σκέψη μας προέρχεται από τις εντυπώσεις μας, η δύναμη αυτή θα πρέπει να αποκαλύπτεται είτε στις αισθήσεις μας είτε στην εσωτερική αίσθησή μας. Στην πραγματικότητα, όμως, κατά τις λειτουργίες της ύλης, μία δύναμη δεν αποκαλύπτεται παρά ελάχιστα στις αισθήσεις μας, ώστε οι καρτεσιανοί δεν είχαν κανένα ενδοιασμό να ισχυριστούν ότι η ύλη είναι εντελώς ανενεργή και ότι όλες οι λειτουργίες της απλώς εκτελούνται από την ενέργεια του υπέρτατου Όντος. Αλλά το ερώτημα που ανακύπτει και πάλι είναι το εξής: Ποια είναι η ιδέα την οποία έχουμε για την ενέργεια ή για

τη δύναμη ακόμα και στο υπέρτατο *On*; Σύμφωνα με εκείνους οι οποίοι αρνούνται τις έμφυτες ιδέες, η ολόκληρη της ιδέας μας για τη Θεότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά η σύνθεση των ιδεών, τις οποίες αποκτάμε διά του αναστοχασμού πάνω στις διεργασίες των δικών μας νόων. Τώρα, οι δικοί μας νόες δεν μας παρέχουν κάποια επιπλέον έννοια της ενέργειας από αυτή που μας παρέχει η ύλη. Όταν θεωρούμε τη βούληση ή τη θέλησή μας *a priori*, αφαιρώντας την από την εμπειρία, ποτέ δεν είμαστε ικανοί να συναγάγουμε από αυτήν κανένα αποτέλεσμα, και όταν δεχόμαστε τη συμβολή της εμπειρίας, αυτή μας δείχνει μόνο αντικείμενα που είναι συναφή, διαδοχικά και σταθερά συνεξευγμένα. Με βάση όλα τα παραπάνω, λοιπόν, είτε δεν έχουμε καθόλου την ιδέα της ισχύος και της ενέργειας, και αυτές οι λέξεις στερούνται παντελώς σημασίας, είτε δεν σημαίνουν τίποτε άλλο παρά τον καθορισμό της σκέψης, ο οποίος αποκτάται διά του έθους, να μεταβαίνει από την αιτία στο σύνθητες αποτέλεσμά της. Αλλά όποιος θα θελήσει την τέλεια κατανόηση αυτού, θα πρέπει να συμβουλευτεί τον ίδιο τον συγγραφέα. Αρκεί, από τη δική μου πλευρά, να κάνω κατανοητό στον πεπαιδευμένο κόσμο ότι στο σημείο αυτό υπάρχει ορισμένη δυσκολία και ότι όποιος λύνει αυτή τη δυσκολία πρέπει να λείει κάτι τόσο εξαιρετικά καινοφανές και ασυνήθιστο όσο είναι η ίδια η δυσκολία.

Από όλα όσα έχουν λεχθεί, ο αναγνώστης εύκολα θα αντιληφθεί ότι η φιλοσοφία που περιέχεται σε αυτό το βιβλίο είναι πολύ σκεπτικιστική και τείνει να μας παρουσιάζει μια έννοια των ατελειών και των στενών

ορίων της ανθρώπινης νόησης. Όλοι σχεδόν οι συλλογισμοί που υπάρχουν εδώ ανάγονται στην εμπειρία και η πεποίθηση που συνοδεύει την εμπειρία εξηγείται ως να μην είναι τίποτε άλλο παρά ένα ιδιαίτερο συναίσθημα ή ζωντανή σύλληψη παραγόμενη διά της έξεως. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Όταν πιστεύουμε σε οτιδήποτε της εξωτερικής ύπαρξης, ή υποθέτουμε ότι ένα αντικείμενο υπάρχει τη στιγμή κατά την οποία δεν γίνεται πλέον αντιληπτό, η πεποίθηση αυτή δεν είναι παρά ένα συναίσθημα του ίδιου είδους. Ο συγγραφέας μας επιμένει πάνω σε διάφορα άλλα σκεπτικιστικά ζητήματα και, από όλα αυτά, καταλήγει στο ότι επιπευόμαστε τις ικανότητές μας και χρησιμοποιούμε τον λόγο μας απλώς και μόνο επειδή δεν μπορούμε να πράξουμε διαφορετικά. Η φιλοσοφία θα μας καθιστούσε τελείως *πυρρώνειους*, αν η φύση δεν ήταν τόσο ισχυρή εναντίον της.

Θα ολοκληρώσω τη συλλογιστική τού συγγραφέα με την εξέταση δύο απόψεων, τις οποίες ο ίδιος θεωρεί ιδιαίτερες, όπως είναι πράγματι οι περισσότερες απόψεις του. Υποστηρίζει ότι η ψυχή, στον βαθμό που μπορούμε να τη συλλάβουμε, δεν είναι παρά ένα σύστημα ή μία ακολουθία από διαφορετικές αντιλήψεις, όπως του θερμού και του ψυχρού, της αγάπης και του θυμού, των σκέψεων και των αισθημάτων, οι οποίες ενώνονται όλες μαζί, αλλά χωρίς κάποια τέλεια απλότητα ή ταυτότητα. Ο *Ντεκάρτ* υποστήριξε ότι η σκέψη είναι η ουσία του νου, όχι αυτή η σκέψη ή η άλλη σκέψη, αλλά η σκέψη εν γένει. Αυτό μοιάζει να είναι απολύτως αδιανόητο, εφόσον καθετί υπαρκτό είναι επιμέρους, και,

άρα, οι διάφορες επιμέρους αντιλήψεις πρέπει να συνθέτουν τον νου. Επαναλαμβάνω ότι αυτές πρέπει να συνθέτουν τον νου και όχι αυτές να ανήκουν στον νου. Ο νους δεν είναι μια υπόσταση στην οποία ενυπάρχουν οι αντιλήψεις. Η έννοια αυτή είναι τόσο αδιανόητη όσο και η καρτεσιανή, ότι η σκέψη και η αντίληψη εν γένει είναι η ουσία του νου. Δεν έχουμε καμία ιδέα οποιουδήποτε είδους υπόστασης, εφόσον δεν έχουμε καμία ιδέα παρά μόνο ό,τι προέρχεται από κάποια εντύπωση, και δεν έχουμε καμία εντύπωση οποιασδήποτε υπόστασης, υλικής ή πνευματικής. Δεν γνωρίζουμε παρά μόνο επιμέρους ποιότητες και αντιλήψεις. Όπως η ιδέα μας κάποιου σώματος, για παράδειγμα, ενός ροδάκινου, είναι απλώς ιδέα μιας επιμέρους γεύσης, χρώματος, σχήματος, σύστασης κτλ., έτσι και η ιδέα που έχουμε για τον νου μας είναι απλώς ιδέα επιμέρους αντιλήψεων, χωρίς καμία έννοια αυτού που αποκαλούμε υπόσταση, είτε απλή είτε σύνθετη.

Η δεύτερη αρχή, στην οποία πρότεινα να δοθεί προσοχή, αφορά τη γεωμετρία. Έχοντας αρνηθεί την άπειρη διαιρετότητα της έκτασης, ο συγγραφέας μας αισθάνεται υποχρεωμένος να αναιρέσει εκείνα τα μαθηματικά επιχειρήματα τα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί για την υπεράσπιση αυτής της θέσης, και, πράγματι, πρόκειται για τα μόνα που έχουν κάποια βαρύτητα. Αυτό γίνεται με το να αρνείται ότι η γεωμετρία είναι επιστήμη αρκετά ακριβής ώστε να επιδέχεται συμπεράσματα τόσο λεπτά όσο τα σχετικά με την άπειρη διαιρετότητα. Το επιχείρημά του θα μπορούσε να εξηγηθεί ως εξής: Όλη η γεωμετρία θεμελιώνεται πάνω στις

έννοιες της ισότητας και της ανισότητας και, επομένως, ανάλογα με το αν έχουμε ή αν δεν έχουμε ένα ακριβές κριτήριο αυτών των σχέσεων, η ίδια η επιστήμη θα είναι ή δεν θα είναι επιδεκτή μεγάλης ακρίβειας. Τώρα, υπάρχει ένα ακριβές κριτήριο ισότητας, αν υποθέσουμε ότι η ποσότητα συντίθεται από αδιαίρετα σημεία. Δύο γραμμές είναι ίσες, όταν είναι ίσος ο αριθμός των σημείων τα οποία τις συνθέτουν και υπάρχει στη μία ένα σημείο το οποίο αντιστοιχεί σε ένα σημείο της άλλης. Όμως, παρά το ότι το εν λόγω κριτήριο είναι ακριβές, αυτό είναι άχρηστο εφόσον δεν μπορούμε ποτέ να υπολογίσουμε τον αριθμό των σημείων μίας γραμμής. Επίσης αυτού, θεμελιώνεται πάνω στην υπόθεση της πεπερασμένης διαιρετότητας και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να μας παράσχει κάποιο συμπέρασμα εναντίον της. Αν απορρίψουμε αυτό το κριτήριο της ισότητας, δεν έχουμε κανένα άλλο με αξιώσεις ακρίβειας. Δύο τα οποία συνήθως χρησιμοποιούμε θα ήταν τα εξής: Δύο γραμμές που έχουν μήκος μεγαλύτερο μίας γιάρδας, για παράδειγμα, λέγεται ότι είναι ίσες, όταν αυτές περιέχουν κάποια μικρότερη ποσότητα, όπως μία ίντσα, ίσο αριθμό φορές. Αλλά αυτό διαγράφει κύκλο, διότι η ποσότητα την οποία αποκαλούμε ίντσα στην πρώτη γραμμή υποτίθεται ότι είναι ίση με εκείνη που αποκαλούμε ίντσα στη δεύτερη. Και το ερώτημα που παραμένει είναι: Με ποιο κριτήριο προχωράμε στην κρίση μας ότι είναι ίσες ή, με άλλα λόγια, τι εννοούμε όταν λέμε ότι αυτές είναι ίσες; Εάν πάρουμε ακόμα πιο μικρές ποσότητες, συνεχίζουμε επ' άπειρον. Επομένως, δεν υπάρχει κανένα κριτήριο ισότητας. Οι περισσότεροι

ροι φιλόσοφοι, όταν ερωτώνται για το τι εννοούν με την ισότητα, απαντούν ότι η λέξη δεν επιδέχεται κανέναν ορισμό και ότι αρκεί να τοποθετήσουμε μπροστά μας δύο ίσα σώματα, όπως είναι δύο διάμετροι ενός κύκλου, για να κατανοήσουμε αυτό τον όρο. Στην περίπτωση αυτή ως κριτήριο αυτής της αναλογίας εκλαμβάνεται η γενική εμφάνιση των αντικειμένων και καθιστά τη φαντασία και τις αισθήσεις μας έσχατο κριτή [της αναλογίας]. Αλλά ένα τέτοιο κριτήριο δεν επιδέχεται καμία ακρίβεια και δεν παρέχει ποτέ κάποιιο συμπέρασμα που να εναντιώνεται στη φαντασία και στις αισθήσεις. Πάντως, η ορθότητα ή η μη ορθότητα του συλλογισμού επαφίεται στην κρίση των ειδικών, και θα ήταν ευχής έργον, βεβαίως, εάν βρισκόταν κάποιος τρόπος για τη συμφιλίωση της φιλοσοφίας με τον κοινό νου, ανάμεσα στους οποίους έχουν διεξαχθεί οι πλέον σκληροί πόλεμοι σχετικά με το ζήτημα της άπειρης διαιρετότητας.

Τώρα πρέπει να προχωρήσουμε στην εξέταση του δεύτερου τόμου του έργου αυτού, ο οποίος πραγματεύεται τα ΠΑΘΗ. Ο τόμος αυτός είναι ευκολότερος να κατανοηθεί εν σχέσει με τον πρώτο, αλλά περιλαμβάνει απόψεις οι οποίες είναι στο σύνολό τους καινοτόμες και ασυνήθιστες. Ο συγγραφέας αρχίζει με την υπερηφάνεια και την ταπεινότητα. Παρατηρεί ότι τα αντικείμενα τα οποία εξάπτουν αυτά τα πάθη είναι πολυάριθμα και φαινομενικώς πολύ διαφορετικά μεταξύ τους. Η υπερηφάνεια ή η αυτοεκτίμηση μπορεί να προκύπτουν από τις ποιότητες του νου: την οξυδέρκεια, την καλαισθησία, τη μόρφωση, το θάρρος, την ακεραιότητα· από τις ποιότητες του σώματος: το κάλλος, τη ρώμη, την

ευλυγισία, το καλό παράστημα, την κίνηση στον χορό, στην ιππασία, στην ξιφασκία· από τα εξωτερικά προτέρηματα: τη χώρα, την οικογένεια, τα παιδιά, τις σχέσεις, τα πλούτη, τα σπίτια, τους κήπους, τα άλογα, τα σκυλιά, τα ρούχα. Κατόπιν, προχωρά στην ανακάλυψη εκείνης της κοινής περιστασης με την οποία συντρέχουν όλα αυτά τα αντικείμενα και η οποία τα προκαλεί να ενεργούν πάνω στα πάθη. Η θεωρία του, επίσης, επεκτείνεται στην αγάπη και στο μίσος, και σε άλλα πάθη. Αυτά τα ερωτήματα, αν και περιεργα, επειδή δεν θα γίνονταν κατανοητά χωρίς να μακρηγορήσουμε, θα τα παραλείψουμε.

Τα όσα ο συγγραφέας μας λέει σχετικά με την ελιθέρη βούληση ίσως γίνουν περισσότερο αποδεκτά από τον αναγνώστη. Έχει τοποθετήσει τα θεμέλια της θεωρίας του σε ό,τι είπε σχετικά με την αιτία και το αποτέλεσμα, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω. «Είναι καθολικά αναγνωρισμένο ότι οι λειτουργίες των εξωτερικών σωμάτων είναι αναγκαίες και ότι, κατά τη μετάδοση της κίνησης, κατά την έλξη και κατά την αμοιβαία συγκράτησή τους, δεν υπάρχει το παραμικρό ίχνος αδιαφορίας ή ελευθερίας ...» Άρα, σύμφωνα με αυτή την άποψη, οτιδήποτε έχει το ίδιο έρεισμα με την ύλη, πρέπει να αναγνωρίζεται ως αναγκαίο. Για να εξακριβώσουμε εάν ισχύει το ίδιο για τις ενέργειες του νου, μπορούμε να εξετάσουμε την ύλη και να διερευνήσουμε πάνω σε τι θεμελιώνεται η ιδέα της αναγκαιότητας κατά τις λειτουργίες της και γιατί συμπεραίνουμε ότι ένα σώμα ή μια ενέργεια συνιστά αδιάψευστη αιτία κάποιου άλλου.

«Έχει ήδη επισημανθεί ότι η έσχατη σύνδεση των αντικειμένων δεν μπορεί να ανακαλυφθεί σε μία και μοναδική περίπτωση, είτε διά των αισθήσεων είτε διά του λόγου, και ότι ποτέ δεν μπορούμε να εισδύσουμε τόσο βαθιά στην ουσία και στη σύσταση των σωμάτων, ώστε να αντιληφθούμε την αρχή πάνω στην οποία θεμελιώνεται η αμοιβαία επίδρασή τους. Εμείς εξοικειωνόμαστε μόνο με τη σταθερή ένωσή τους και από αυτή τη σταθερή ένωση προκύπτει η αναγκαιότητα, όταν ο νους καθορίζεται να μεταβαίνει από το ένα αντικείμενο στο σύνηθες ακλόουθό του και να συνάγει την υπαρξή του ενός από την υπαρξή του άλλου. ...Εδώ, λοιπόν, υπάρχουν δύο ουσιώδη στοιχεία της αναγκαιότητας, δηλαδή η σταθερή ένωση και η συναγωγή του· όπου τα ανακαλύπτουμε, θα πρέπει να αναγνωρίζουμε την υπαρξή αναγκαιότητας». Τώρα, τίποτε δεν είναι προφανέστερο από τη σταθερή ένωση των επιμέρους ενεργειών με τα επιμέρους κίνητρα. Εάν δεν είναι όλες οι ενέργειες σταθερά ενωμένες με τα κατάλληλα κίνητρά τους, η αβεβαιότητα δεν θα είναι μεγαλύτερη από αυτή που καθημερινώς παρατηρείται στις ενέργειες της ύλης, όπου εξαιτίας της ανάμειξης και της αβεβαιότητας των αιτιών, το αποτέλεσμα είναι συχνά μεταβλητό και αβέβαιο. Τριάντα σπυριά οπίου θα σκοτώσουν οποιονδήποτε δεν είναι εθισμένος σε αυτό, μολοντί τριάντα σπυριά ρήου δεν θα τον θεραπεύουν κάθε φορά. Με παρόμοιο τρόπο, ο φόβος του θανάτου πάντα θα κάνει τον άνθρωπο να βγάνει είκοσι βήματα από τον δρόμο του, μολοντί δεν τον οδηγεί πάντα να κάνει μια κακή ενέργεια.

Και καθώς υπάρχει συχνά μια σταθερή σύζευξη των ενεργειών της βούλησης με τα κίνητρά τους, έτσι η συναγωγή από το ένα στο άλλο είναι συχνά τόσο βέβαιη όσο κάθε συλλογισμός όσον αφορά τα σώματα· και υπάρχει πάντοτε μια συναγωγή η οποία είναι ανάλογη με τη σταθερότητα της σύζευξης. Πάνω σε αυτό θεμελιώνεται η πεποίθησή μας στη μαρτυρία, η εμπιστοσύνη μας στην ιστορία, στην πραγματικότητα, κάθε είδους ηθικού τεκμηρίου και σχεδόν ολόκληρη η διεξαγωγή της ζωής.

Ο συγγραφέας μας ισχυρίζεται ότι ο συλλογισμός αυτός θέτει ολόκληρη τη διαμάχη κάτω από νέο φως, θινοντας νέο ορισμό της αναγκαιότητας. Πράγματι, οι πλέον ένθερμοι υπερασπιστές της ελεύθερης βούλησης θα πρέπει να δεχτούν αυτή την ένωση και τη συναγωγή σχετικά με τις ανθρώπινες πράξεις. Θα αρνηθούν μόνο ότι αυτό είναι το όλον της αναγκαιότητας. Αλλά αυτοί τότε θα πρέπει να δείξουν ότι έχουμε μία ιδέα από κάτι άλλο στις ενέργειες της ύλης, το οποίο, σύμφωνα με τον προηγούμενο συλλογισμό, είναι αδύνατον.

Μέσα σε ολόκληρο το βιβλίο, υπάρχουν μεγάλες αξιώσεις για νέες ανακαλύψεις στη φιλοσοφία, αλλά εάν κάτι μπορεί να απονείμει στον συγγραφέα ένα τόσο ένδοξο όνομα όσο αυτό του επινοητή είναι η χρήση την οποία κάνει της αρχής του συνειρμού των ιδεών, η οποία διέπει ολόκληρη τη φιλοσοφία του. Η φαντασία μας ασκεί μεγάλη εξουσία πάνω στις ιδέες μας και δεν υπάρχουν ιδέες, διαφορετικές μεταξύ τους, τις οποίες να μην μπορεί να τις διαχωρίζει, να τις συνδέει και να συνθέτει σε όλη την ποικιλία των πλασμάτων της φα-

ντασίας. Παρά την αυτοκρατορία της φαντασίας, όμως, υπάρχει ένας μυστικός δεσμός ή ένωση μεταξύ των επιμέρους ιδεών που αιτιάζεται για το ότι ο νους τις συνδέει πιο συχνά μαζί και κάνει τη μία, μόλις εμφανίζεται, να εισάγει την άλλη. Ως εκ τούτου, και αυτό που αποκαλούμε *επ' ευκαιρία του λόγου*, σύνδεση της συγγραφής, νήμα ή ειρμός της σκέψης, τα οποία ο άνθρωπος διατηρεί με φυσικό τρόπο ακόμα και στην πιο χαλαρή *ονειροπόληση*. Οι αρχές αυτές του συνειρμού ανάγονται σε τρεις, δηλαδή την *ομοιότητα*: μια εικόνα φυσικά μας κάνει να σκεφτούμε τον άνθρωπο τον οποίο απεικονίζει· τη *συνάφεια*: όταν αναφερθεί ο Άγιος Διονύσιος, μας έρχεται φυσικά η ιδέα του Παρισιού· την *αιτιότητα*: όταν σκεφτούμε τον υιό, τείνουμε να μεταφέρουμε την προσοχή μας στον πατέρα. Θα είναι εύκολο να συλλάβουμε τις τεράστιες συνέπειες τις οποίες οι αρχές αυτές πρέπει να έχουν στην *επιστήμη της ανθρωπίνης φύσης*, εάν σκεφτούμε ότι σε ό,τι αφορά τον νου αυτές αποτελούν τους μοναδικούς δεσμούς που συνενώνουν τα μέρη του σύμπαντος ή μας συνδέουν με κάποιο πρόσωπο ή αντικείμενο έξω από εμάς. Γι' αυτό, όταν κάτι επενεργεί πάνω στα πάθη αυτό γίνεται μόνο μέσω της σκέψης, και καθώς οι εν λόγω αρχές είναι ο μόνος δεσμός των σκέψεών μας, πράγματι, είναι για εμάς ο συνδετικός ιστός του σύμπαντος, και όλες οι λειτουργίες του νου πρέπει, σε έναν μεγάλο βαθμό, να εξαρτώνται από αυτές.

ΙΙΙ. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΝΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΣΤΟΝ ΦΙΛΟ ΤΟΥ ΣΤΟ ΕΔΙΜΒΟΥΡΓΟ

Περιέχει ορισμένες παρατηρήσεις πάνω σε ένα δείγμα των *Αρχών της θεολογίας και της ηθικής* που, όπως λέγεται, υποστηρίζονται σε ένα βιβλίο που εκδόθηκε πρόσφατα με τον τίτλο *Πραγματεία για την ανθρωπινή φύση*, κτλ.